

DIVOČINA V SRDCI OCHRANY PŘÍRODY

JAN DUŠEK

OSMÝ DÍL CYKLU „SETKÁNÍ FÓRA OCHRANY PŘÍRODY“

Mgr. JAN DUŠEK

Ředitel Beleco a konzultant v oblasti ochrany přírody, spolupracuje s řadou nevládních organizací. Zabývá se zejména ochranou vod a implementací směrnic o stanovištích. Stál u zrodu FOP a je v něm aktivní po celou dobu jeho činnosti.

Představujeme vám výstupy z osmého setkání Fóra ochrany přírody, které se konalo 21. listopadu 2015 na půdě Přírodovědecké fakulty Univerzity Karlovy v Praze. Laskavý čtenář ať promine, že v každé druhé větě nebo minimálně souvětí tohoto článku spatří slovo „divočina“. Přestože teprve nyní diskutujeme, co vlastně znamená, nacházíme pro něj jiné vhodné ekvivalenty. Také mnohým ze 70 účastníků setkání toto slůvko jistě dlouho rezonovalo v hlavě. A jeho používání je od té doby stále častější. Jak tedy vlastně diskutující v rámci Fóra ochrany přírody divočinu chápou?

DIVOČINA JAKO POJEM

Při vyslovení pojmu divočina se vybaví nepřeborné množství asociací - netknutá příroda, nerušený vývoj, rozmanitost, přirozenost, místo bez člověka, romantika, nekontrolovatelnost, nečekanost, tajemství, neprostupnost, neproniknutelnost, dobrodružství, nebezpečí, strach z neznámého, cizost, neuchopitelnost, iracionalita, posvátnost, šílenství...

Diskutující se shodli, že divočina jako alternativní režim územní ochrany by měla být definována absencí aktivního vlivu člověka a převládajícími přírodními procesy, tedy ponecháním území samovolnému vývoji (Natur Natur lassen). Jako přírodní procesy jsou chápány zejména sukcese, eroze a akumulace materiálu (vodní toky), disturbance a populační dynamika. Člověk v takových územích cíleně omezuje své zásahy ve prospěch podpory (urychlení, nastartování) přírodních procesů, cíl nezahovávání je v čase neměnný. V tomto neřízeném stavu bez znatelného vlivu člověka pak přírodní síly zcela dominují nad lidskými.

Minimalizace zásahů nevyklučuje startovací management a časový rozvrh (postupný útlum) zásahů, v době restaurace ale ještě nelze hovořit o divočině. Panovala větší shoda, že z dlouhodobého hlediska

péče do divočiny nepatří. Správa takového území musí minimalizovat jakoukoli infrastrukturu, a to i z hlediska údržby. V divočině totiž preferujeme pobývání návštěvníků bez podpory cest a stezek, dostatek podpůrných informací by měli dostat turisté před vstupem do území divočiny. Divočina tedy existuje v permanentní tenzi naší schopnosti zasahovat a zároveň se této možnosti zřeknout.

Jako samostatnou kategorii vymezili účastníci diskuzí tzv. vynucené zásahy, které mohou být požadovány (vynucovány) stakeholdery pro umožnění takového režimu ochrany území. Typicky se může jednat o zásahy při rozsáhlých a rizikových požárech, které stejně jako povodně nemůžeme nechat působit zcela volně, pokud by ohrožovaly území vně ochrany divočiny.

„Divočina existuje v permanentní tenzi naší schopnosti zasahovat a zároveň se této možnosti zřeknout.“

Diskutující ve skupinách se dále shodli, že souběžně s debatou o definici divočiny v podmínkách ČR je nutné diskutovat a následně důkladně analyzovat, kde je divočinu možné v podmínkách ČR mít.

SMYSL SAMOVOLNÉHO VÝVOJE

Význam divočiny dle významné části diskutujících tkví v jejím metafyzickém přesahu, do podstatné míry je odrazem nastavení naší mysli. Divočina odráží lidskou přirozenost a její přítomnost sama o sobě může účinně probouzet přirozený vztah člověka k přírodě.

Samotné dobrovolné sebeomezení ve smyslu zásahů do přírodních dějů může mít význam pro společnost i konkrétní osoby, které zde mohou v klidu poznávat nespoutanou svébytnost přírody, harmonie a krásy.

Divočina se tak stává místem jedinečné inspirace, dobrodružství a pocitu svobody. Proti přijetí vymezení dalších ploch pro divočinu však současně stojí obdobně iracionální pocity, jako jsou nejistota, nebezpečí nebo ošklivost, a dále argumenty čistě racionální, jako je (byť krátkodobá) ekonomická neefektivita nebo zodpovědnost za důsledky.

Divočina je „divadlem přírody“, zdrojem poznání spontánních procesů, které jsou dále využitelné v ochraně přírody. Koncept divočiny pak přináší také změnu pohledu na ochranu přírody, tedy upřednostnění přirozených procesů a dlouhodobosti změn. Takový režim je omezeně slučitelný i s ochranou biodiverzity, i když s ní nikdy nemá přímou souvislost.

Diskutován byl význam menších území divočiny jako „nášlapných kamenů“, ovšem na tomto bodu nepanovala jednoznačná shoda zejména s ohledem na nejasný potenciální rozsah lokalit s bezintervenčním režimem v ČR. Malá území mohou mít smysl spíše v případě vodních a mokřadních stanovišť.

Při zavedení režimu divočiny je zásadní, abychom se předem zbavili očekávání a do vývoje dějů (pokud možno) nezasahovali, divočina nemá žádný cílový stav. Je třeba jen vybrat vhodné území, trpělivě čekat a pozorovat.

POTŘEBUJEME TAKOVOU DIVOČINU?

Zazněla jednoznačná odpověď, že divočinu potřebujeme. Ne snad pro základní životní potřeby, ale pro uspokojení potřeb ostatních (hierarchie potřeb podle Maslowa). Je totiž zásobárnou geodiverzity (např. ve smyslu dynamiky vodních toků) a genobankou části biodiverzity na všech úrovních, i když neznamena bohatou biodiverzitu. Je také zdrojem kulturní diverzity a její přítomnost se odráží v naší mentalitě. Divočina skýtá možnost zážitku, úcty k přírodě a v případě věřících ke stvoření, pokory, volnosti a silnějšího prožívání sebe sama. Srozumitelnost vytváření divočiny v daném místě pro veřejnost musí být tedy také kritériem výběru.

Více pragmaticky vzato nám divočina poskytuje regulační ekosystémové služby (ochrana proti povodním, suchu, retence živin, splavenin atd.), ale s rizikem destabilizujících účinků. Umožňuje levnou obnovu přírody na relativně velkých plochách, představuje ekologickou resilienci a může představovat adaptační opatření ve vztahu

Divočina vzbuzovala i pozitivní emoce, snad tomu tak bude i nadále... Foto Markéta Dušková

ke globálním klimatickým změnám.

U různých zájmových skupin můžeme pozorovat rozdílné chápání přírody a divočiny. Místní lidé nají povětšinou ekonomický zájem na využívání krajiny, což plyne převážně z tradičních vazeb na venkově. Divočina v jejich očích znamená omezení (pohybu, sběru lesních plodů apod.), i když mnozí chápou potenciální finanční přírůstek plynoucí z turistického ruchu vázaného na určitou prestiž (značku).

Pro zemědělce, lesníky, vodohospodáře, myslivce nebo rybáře představuje divočina ekonomickou ztrátu a omezení vlivu. Také přístup zástupců těchto skupin k využívání krajiny je převážně kořistnický, navíc mají

„Je zásadní, abychom se předem zbavili očekávání.“

mnohé povinnosti pečovat o stanoviště stanovené zákonem. Obávají se těžko předvídatelných nebezpečí (kůrovec, plevele), řešení potenciálních situací musí být důkladně předem prodiskutováno. Například lesníci jsou přesvědčení, že vytvářejí „lepší přírodu“, protože mají na divočinu zcela jiný náhled.

Pro developery a těžařské firmy vymezení divočiny reálně představuje zásadní omezení podnikání vedoucí ke snížení potenciálu budoucího zisku. Pro developery se na druhou stranu otevírají možnosti v blízkosti „divočinových“ ploch, protože sem mohou nalákat turisty. Z pohledu návštěvníků je

divočina sice o něco méně komfortním místem, zejména z důvodu chybějící infrastruktury, ale evidentně pro významný podíl turistů zůstává velkým lákadlem. Podobně jako ochranáři jsou motivováni převážně emočně intelektuálními zájmy. Přístup ochranářů není zdaleka jednotný, mnozí se obávají reálného rizika ztráty biodiverzity. Další potom považují divočinu za ideál, jsou přesvědčení, že umožnění nerušeného průběhu přírodních procesů je správné. Jako obvykle se však ani jedna skupina významněji nevěnuje komunikaci s veřejností (s výjimkou probíhající kampaně), a tak tyto spory zůstávají nepochopené a povětšinou neznámé. Z vědeckého pohledu představuje divočina zdroj poznání a inspirací, vědce jako fenomén fascinuje. Je důležité zakládat studijní a kontrolní plochy a nastavit je jako nástroj výuky (i směrem k veřejnosti).

MÍSTA PRO DIVOČINU

Ke stanovení cílového stavu lze použít různé alternativní přístupy. Je možné (i když málo vítané) stanovit podíl území státu ponechaného divočině, někteří diskutující zmínili úvahy o 2–5 % území ČR. Aktuálně máme v ČR čtyři národní parky, kde k divočině na podstatné části území směřujeme. Při výběru dalších konkrétních lokalit lze brát v úvahu dostupnost, zejména z velkých měst. Abychom zajistili reprezentativnost, můžeme kombinovat různé typy míst, a to geograficky, z pohledu zastoupe-

ní různých společenstev nebo směrem od přírody po antropogenní (postindustriální) plochy. Limitujícím faktorem jsou samozřejmě plochy (na území státu převažující), kde takový režim prakticky zavést nelze. Zvláště chráněná území nemusí být zastoupena dominantně, i když ochranné podmínky národních přírodních rezervací a nejpřísněji chráněných zón národních parků se podmínkami ochrany divočiny již dnes blíží. O divočině má smysl hovořit na plochách dosahujících rozlohy alespoň desítek km², aby byla zajištěna dostatečná heterogenita území ponechaného divočině. Platí zde zásada „čím větší, tím lepší“. Bezsahovost v malém prostoru nepovažují účastníci za divočinu dle výše uvedeného popisu. V okolí mohou být zavedeny potřebné přechodové ochranné zóny (typicky u smrkových lesů, kde by byla nutná ochrana sousedních pozemků před kůrovcem).

„Divočina je stav a vývoj prostředí s absencí našeho řádu.“

Zdá se, že pravila jsou natolik komplikovaná a týkají se mnoha partnerů, že by bylo vhodné mít pro divočinu specifickou legislativu, řada stávajících předpisů její existenci prakticky vylučuje.

Divočina může v české krajině vznikat prakticky z přírodních ploch, na místě intenzivně využívané krajiny, brown-fields a vojenských prostorů. Diskutující uvedli jako typické příklady míst, která se nabízejí: hory (Šumava, část Beskyd, Krušné hory), střední polohy (Jizerskohorské bučiny, severní Plzeňsko), nivy (část Litovelského Pomoraví), vojenské prostory (Libavá, Dou-

povské hory) nebo výsypky. Při zahájení režimu divočiny na nových plochách se nabízí zejména využití nových (tj. prozatím ještě nechráněných), z ekologického pohledu méně hodnotných míst.

ODVRÁCENÉ STRÁNKY

Omezení hospodaření na větších plochách, zejména v regionech, které jsou na hospodaření historicky závislé, může znamenat ohrožení tradičního života komunit v místě s nejasnou vyhlídkou změny hospodářské činnosti v oblasti cestovního ruchu apod. V této souvislosti se část diskutujících domnívá, že režim divočiny by mohl mít vliv i na krajinný ráz způsobený změnou obrazu (struktury) krajiny vyloučením hospodářských zásahů.

Divočina může přinášet některá nemalá rizika i z ochranného pohledu. Režim divočiny na lokalitách bezlesí v nižších polohách by s největší pravděpodobností znamenal ztrátu těchto biotopů. Došlo by tedy ke snížení biodiverzity určitých sukcesních stádií, která se ale podle části diskutujících dostatečně chrání jinde.

Podle části diskutujících lze divočinu a ochranu druhů sladit za předpokladu, že budou jasně definovány priority druhové ochrany a ochrany krajiny, které dnes chybí, a nelze proto vést smysluplnou diskusi. Návrh lokalit vhodných pro režim divočiny musí být zvažován i v kontextu interakce požadavků na druhovou ochranu. Druhá část účastníků setkání se naopak domnívá, že přístupy druhové ochrany a divočiny jsou zcela neslučitelné, protože mají zcela odlišné cíle. Divočinu bychom tedy měli prosazovat na místech, kde pro nás není prioritou biodiverzita.

Samostatným tématem byla diskuse k roli velkých herbivorů jako přirozeného disturbanciálního prvku, který by přispíval i k zajištění biotopů některých prioritních druhů, nicméně se v diskusi ukázala problematičnost takového managementu s ohledem na omezené možnosti na území v ČR, které de facto znamenají řízený chov a tedy zásahový režim, což již není v souladu s definicí divočiny, jak jí chápali diskutující. Přítomnost velkých herbivorů zkrátka není pro divočinu nezbytná.

Podobně jako u divočiny lze s předem jasně stanovenými limity aplikovat na postindustriálních územích a plochách po těžbě tzv. novou divočinu. I zde je potřeba zachovat proporci lokalit s blokovanou sukcesí. Nicméně koncepty divočiny a nové divočiny bude lépe vůbec nesměšovat, protože nová divočina není vždy automaticky divočinou. Poznatky ekologie obnovy (restoration ecology) lze spíše využívat k reinvesticím rekultivačních fondů do vhodných míst a následně propagovat příklady dobré praxe.

ZÁVĚREM

Divočina je stav a vývoj prostředí s absencí našeho řádu. Není až tak důležité, jestli ji jsou už dnes schopni přijmout všichni ochranáři, klíčové je, jak významnou je a bude pro společnost. Jestliže bude divočina společenským zájmem, potom musíme být schopni se mezi sebou dohodnout. Zatím je zcela v pořádku, že už samotné slovo vyvolává vášně, že se i v rámci našeho oboru při jeho vyslovení zbavujeme racionality. Je to přece divočina.